

ОКТОМВРИЙСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И ТЪРСЕНЕ НОВИ ПЪТИЩА В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Георги Цанев

Става дума за първото десетилетие след победата на Октомврийската революция. Защото, ако е въпрос изобщо за нейното влияние — с всичко онова ново, което тя донесе в обществения и културен живот — това влияние продължава у нас, както навсякъде в света, и до днес. Но, струва ми се, най-интересното, исторически новаторското е онова въздействие, което Октомврийската революция — като епохално явление, като начало на нова ера в историята на човечеството — оказва у нас още в първите години след своето тържество. Тогава именно имаха преломно значение новите идеи и решения на проблеми, които тя подсказва на българската литература, новите импулси, с които подсили нейното развитие в момента след Първата световна война — момент на криза и на търсене нови пътища за художествена дейност.

В България почвата за въздействие на Октомврийската революция беше отдавна подготвена — може би по-отдавна и по-нашироко, отколкото в много други страни, даже и славянски. Връзките на българската култура и руската имат дълбоки корени. Ако се ограничим само с нашето историческо развитие от Възраждането насам, ще трябва да кажем, че влиянието на руската литература — както впрочем и на цялата руска култура — в нашия литературен, културен и обществен живот не подлежи на никакво сравнение — толкова голямо, толкова естествено и плодотворно е то. То се чувства осезателно в нашата поезия още при първите ѝ стъпки, вижда се в развитието на реализма пред и след освобождението на България, очевидно е при усвояване на социалистическия реализъм в най-ново време. За нашия читател руската книга иде веднага след българската, дори върви редом с нея. Това се улеснява от обстоятелството, че у нас руският език е бил винаги задължителен предмет в средните училища. Българският интелгент още от предосвободенската епоха до наши дни чете свободно в оригинал произведенията на руските писатели, дори често се запознава със западноевропейската научна и художествена литература чрез руски преводи. Руската литература ние сме чувствували винаги като втора родна литература. Нейната роля и значение са изтъквали всички големи наши писатели и литературоведи. „Какво би представлявала днес нашата литература без руското влияние? — писа преди много години проф. Боян Пенев. — . . . Измежду всички народи ние най-силно сме повлияни от руската литература.“ Духът на „идеализъм и общественост, доколкото го притежаваме — и той ни е внушен от Русия“ — продължава Пенев, за да завърши: „Съзнавайки, че тя е сторила най-много за възпитанието на коравата българска душа, ние я чувствуваме като втора родина.“

Не бива да се забравя, разбира се, че нашето литературно и културно развитие има свой специфичен характер, определен от развитието на нашата обществена действителност. Проблемите изникват на наша национална основа. Но начините за разрешаване на тия проблеми, методите и средствата за художественото пресъздаване на живота, нашите общественици и писатели си изработват в голяма степен с помощта на прогресивната руска обществена и литературна мисъл. Тук трябва да подчертаем: особена черта на руското влияние у нас е, че не обезличава българските автори, а им помага да намерят истинския си път, стимулира развитието им, без да ги отклонява от националното. Цялото наше историческо развитие говори, че чрез въздействието на руската литература нашата литература намери начини и средства да остане и остава самобитна, да покаже и развие своя национален характер. Иначе не може и да бъде. Нали от русите нашите писатели са се учили на реализъм и на вглеждане в живота и душата на народа. А какъв реалист ще бъдеш и как ще предаваш в художествени образи вълненията на своя народ, ако не познаваш неговия живот и действителността в своята страна? Това важи с още по-голяма сила днес, когато социалистическият реализъм чрез реалистичното изображение на живота цели неговото изменение.

Това е широката основа, върху която идеите на Октомври, още при избухването на революцията, намериха най-прекия път и стигнаха бързо до съзнанието на българския народ. Всъщност влиянието на Октомврийската социалистическа революция е нов етап — с ново идейно съдържание — на традиционното руско обществено и културно влияние у нас. Сега то бе улеснено от обстоятелството, че българският народ беше изпитал всичките бедствия на войната. В тила и на фронта той беше завладян от идеите на Октомври. Израз на своето революционно настроение той даде чрез Владайското войнишко въстание (1918). Владайското въстание, широкото и засилващо се после влияние на партията на тесните социалисти, която скоро се преименува в комунистическа, земеделското движение — всичката тая повишена и организирана активност на масите свидетелствува за ново социално съзнание. Най-прогресивната част от българския народ и от неговата интелигенция, вдъхновена от комунистическите идеи, следеше с напрегнато съучастие хода на Октомврийската революция.

Националната катастрофа, с която завърши войната за България, от една страна, и революционните прояви на масите, поведени от комунистическата партия в борба против стария свят, от друга страна, създадоха особена атмосфера, която се отрази и в литературата. Униние и безнадеждност у привържениците на старото, оптимизъм и борческа страст у повярвалите в новото, взрени с надежда във великото „северно сияние“ — тая противоречивост характеризира настроенията през първите години след войната сред българското общество, сред интелигенцията, сред писателите.

Особено ясен израз на мрачното настроение на ония, които очакваха от войната да осъществи „националните идеали“, даде Иван Вазов, поетът, който е бил винаги крайно чувствителен към съдбините на родината. Обзет от мъчително предчувствие за националната катастрофа, той преставя още през последните месеци на 1917 г. да пише „бранни“ песни, а когато в 1919 г. издава последната си стихосбирка „Не ще загине!“, в първото стихотворение („В съсипните“) прави скръбна изповед: „Разгром на моя свят до чак а х! П а д н а х. . .“ Знаменателно признание. Това е разгром на националистическите, великобългарските идеали, в името на които се води войната, в които сам Вазов вярваше, които възпяваше и смяташе за свой „свят“. Новото следвоенно време донесе смърт на тоя свят. В отчаянието си поетът дори казва: „Онемя душата бедна моя! С ч у п в а м л и р а т а. . .“ За щастие

истинският идеен свят на народния поет Вазов е много по-широк, свързан с живота и борбите на нашия народ. Тоя свят не е разрушен, с него авторът на „Под игото“, „Епопея на забравените“ и др. живее и днес в нашето съзнание. Затова и отчаянието не е завладяло за дълго неговата по същество оптимистична природа, което е отразено и в заглавието, а в края на книгата „Не ще загине!“ той повторно помества поправено стихотворението „Да работим!“, печатано още през 90-те години. Той иска да посочи отново на народа най-сигурното, най-вярното оръжие за извоюване на щастлив живот и напредък — оръжие, което никога не лъже. Срещу разрушителната стихия на войната той издига принципа на творческия труд. Една тема, която е в пълно съзвучие (без, разбира се, това да е било в съзнанието на поета) с настъпващата нова епоха.

Още по-определено и може би в по-голям мащаб изразява мрачните, пессимистичните настроения на част от българската интелигенция след катастрофалната война Николай Лилиев, който се пита смутен: „Къде са нашите надежди, / къде са нашите венци?“ („Извяхват спомени и песни“, 1921). А стихотворенията му „Като утеха сетна проблясват небесата“ (1920) и „Те отминават с песни безродната ни стряха“ (1921) притежават още по-широко обществено звучене. За себе си и за всички, които не могат да намерят „прелез към живота“, т. е. отправна точка към бъдещето, той признава с горчивина: „Пред морните ни стъпки залязва навсегда звездата на живота“. Това е залезът на един идеен свят, тъй болно разочаровал поета. Но достойнството на Лилиев е обстоятелството, че в тия две стихотворения той отрази един обществено-драматичен момент, който означава не само залязването на стария свят, но и предчувствие за друг, нов свят. Срещу ония, които не могат да намерят „прелез към живота“, поетът вижда хората на новото, на бъдещето, които отминават с песни напред. . .

За пониженото до нулево равнище самочувство на ония, които ръководеха официалната литература от онова време и бяха изразители на буржоазната идеология, е показателно признанието на Вл. Василев, редактор на сп. „Златорог“. „Ние не можем да познаем де сме — писа той — и в пълна дезориентираност гадаем посоките на утрешния ден. Във вчерашния ден не виждаме освен онова, което утвърди у нас психиката на пълен скептицизъм и резигнация“ („Златорог“, г. I, кн. I, 1920, стр. 45). За ония, които са вярвали в „старите светини“, в идеалите на буржоазна България, но си остават честно мислещи интелигенти, идват дни на трагична безизходност, която води до самоубийство. Г. П. Стаматов — тънък наблюдател на покварата в тогавашното общество — показва такъв герой в разказа „Малкият Содом“ в образа на Митя Абаров, който, чувайки, че се говори за нови, социалистически идеали, заявява отчаяно: „Не разбирам вашите идеи. Нямам ги в кръвта, ни в мозъка. Знам едно — н а ш а т а България пропада. . . Моят бог умира, в нови богове не мога да вярвам“. Но Стаматов вижда и друг знаменателен факт — че някои от тия интелигенти, в душата на които буржоазните идеали са разрушени, са повярвали в нови идеи — станали са социалисти. Един уволнен млад подпоручик говори възторжено: „Н а с т ъ п в а д р у г а е р а — н а о б щ ч е с т е н т р у д . Н я м а д а и м а н и г л а д н и , н и п а р а з и т и . Ч л о в е ч е с т в о т о с е с ъ б у д и о т д ъ л б о к и я с ъ н . А з с ъ м д о в о л е н , ч е п р о г л е д н а х . . . Д а ж и в е е н о в а Б ъ л г а р и я .“ Няма никакво съмнение, че тук се намеква за победата на социалистическата революция в Русия, дето именно беше настъпила вече новата ера. Честният наблюдател — критически реалист — Стаматов е забелязал едно наистина характерно за онова време явление: много интелигенти — между тях и доста офицери — навлизаха в комунистическото движение. Това е случай, когато въздействието на

Октомврийската революция внесе нови черти в литературата на критическия реализъм, независимо от отношението на автора към нея.

Редица писатели и други хора на изкуството бяха изпаднали в апатия, животът бе станал за тях безсмислен. В една статия от онова време Елин Пелин рисува така душевното състояние на българския писател: той се чувствувал вече като „нещо ненужно, нещо безполезно за нашия народ, за нашето общество“. На писателите не се гледало добре — никой не ги зачитал. И това отчайвало младите таланти. „Всички живеят с чувството, че е безполезно да се работи и тяхната работа се свежда към едно — борба за съществуване“ („Развигор“, г. I., бр. 3, 1921). Очевидно, липсват идейни и жизнени импулси за творчество. Общата атмосфера в официалните културни среди е атмосфера на скептицизъм, резигнация, униние. Втората крачка е пълното разочарование в идеалите, в морала на стария свят, което беше завладяло мнозина в писателските и артистични среди. По-смелите от тях жаждяха нещо ново и потърсиха нови пътища за творческа дейност.

И ето в тоя момент идейното влияние на Октомврийската революция, проникнало в нашия обществен живот, обхвана българската литература. То се прояви в двойна форма: от една страна, помогна на някои установени вече поети, оформени още преди 1917 г. да се освободят от стари идейно-естетически схващания, от друга, озари пътя на редица съвсем млади поети, които под революционните импулси на това влияние израснаха с ново колективистично съзнание и революционен светоглед.

Когато в началото на октомври 1919 г. излиза първият брой на хумористичното списание „Червен смях“, издание на Комунистическата партия, в нейния теоретичен орган „Ново време“ се появи рецензия, която започва така: „Група писатели, артисти и художници, отвратени от класата на злодеите и убийците, преситени от изкуствата на празните глави и разплутите сърца, потеглиха към боевия стан на народа“ (кн. 8, 1919, стр. 254). Между писателите, за които се говореше в рецензията, беше и поетът Христо Ясенов, виден представител на символизма, в редовете на който тъкмо се проявя особено явно кризата в българската литература. Попаднали в отровната атмосфера на империалистическата война, повечето от българските символисти бяха отстъпили от позициите на „чистото изкуство“, бяха погазили грубо каноните на своята уж аполитична поезия: някои от тях възпяваха открито войната, дори с шовинистически патос. Но след Първата световна война, която означава велик прелом в живота на народите, в настаналото ново динамично време, символистите се озоваха на кръстопът: или трябваше да продължат по стария си път и да затъват все повече в преспите на песимизма, откъснати от обществото, или да потърсят нов извор за вдъхновение. Под въздействието на нашата обществена действителност и под влияние на Октомврийската революция някои от символистите — ония, които бяха запазили най-будна гражданска съвест — осъзнаха ясно несъстоятелността на своята школа и преминаха кой по-рано, кой по-късно на реалистични и революционни позиции. Те разбраха, че поетиката на символизма е изгоряла окончателно в огъня на революцията и потърсиха и ново съдържание, и нови средства за поетичен израз — нов път в литературата. Аналогичен процес се беше извършил и в самата Русия. Валери Брюсов, водач и теоретик на руските символисти, премина на страната на революцията, възпя я в много стихотворения и дори стана член на Болшевишката партия. Александър Блок също така утвърди революцията в своята поема „Дванайсетте“. Дори Андрей Бели се опита да я възпее по свой начин в „Христос възкресе“. А Брюсов и Блок бяха учители на някои от нашите символисти. У нас техните последни прояви бяха известни. Аз сам помня с какво въодушевление прочетохме за пръв път в едно руско списание „Две-

надцать“ на Блок и как декламирахме стихотворението му „Скифы“, както и „Россия“ на Андрей Бели, което завършваше с поетически лозунг: „Россия, Россия, Россия, — /месия грядущего дня“. А когато през 1924 г. излезе на български брошурата на Брюсов „Руската поезия вчера, днес и утре“, Гео Милев, вече изоставил символизма, в рецензията си за нея, писа: „Символизъм и акмеизъм са вече мъртви“ („Пламък“, г. I, кн. 4, стр. 141). „Животът (в Русия) получава ново идейно съдържание. Поезията като плод на тоя живот трябва да намери нов път, нови форми за своето съществуване“ (стр. 142).

Обновителният дъх на Октомври засегна най-напред Христо Ясенев. Веднага след войната той влезе в комунистическата партия, за да се бори като гражданин за нов социален строй, преди да се е преустроил като поет. Когато в 1921 г. издава книгата си „Рицарски замък“, той съобщава в една уводна бележка, че работите в тая книга са писани преди войната и предупрежда читателите: „Сега много от стихотворенията, поместени в нея — плод на моите юношески години — съвсем не отговарят на по-късните ми идеи, литературни и естетически разбирания.“ А тия разбирания, внушени от домашните обществени събития и изяснени от идейното влияние на Октомври, са разбирания за едно ново революционно изкуство. Макар да си служеше с известни остатъци от поетическия език на символизма, той се вдъхновяваше вече от революцията. Но в нея Ясенев — който имаше светоусещането на романтик — вижда преди всичко рушението, очистителния пламък („През гранитните огради“) — както е и в „Дванайсетте“ на Блок. Специално Октомврийската революция той възпява в „Петроград“ — стихотворение, навървяно или поне замислено още през 1917 г., но печатано в 1920. То е израз на пламенен възторг от първата съветска столица, която отблъсква окръжаващите я няколко пъти контрареволуционери и с героизма на своите работници спаси революцията. Като подчертава, че Петроград грее „все тъй непобедим“, поетът чувствава своето единство с неговите защитници („и всеки паднал син е наш загубен брат“).

В редица хумористични стихотворения и фейлетони Ясенев — с псевдоними Ваня Петроградски, Червеногвардеец, Чрезвичайка и др. — зъщищава руската революция, като осмива злостните клевети на българските реакционни журналисти и техните надежди и измислици за скорошното падане на съветската власт.

Ясенев — който казваше с горчивина, „че с художествените средства на „Рицарски замък“ не може да се създава революционна поезия“ — не можа да завърши своето развитие като революционен поет, тъй като бе убит от фашистите (1925).

Октомврийските идеи озариха съзнанието и на Емануил Попдимитров, противоречив автор, който общо взето се развиваше под влиянието на символизма. Поет с мистични увлечения, романтик, той показва остър усет за социалните противоречия в обществото и много пъти трезвен поглед за реалния живот. Усъмнен в досегашния път на българската поезия, той излиза в 1919 г. с „Позив към българския писател“, който започва така: „Запустение вее от нашата литературна нива, в нея цъфне бодил, вместо да се свеждат тежките класове на пшеницата.“ Авторът призовава писателя да напусне „замъка на мрачната гордост и усамотение“ и да слезе „върху почвата на родната земя“ — неговото „творчество трябва да стане изкуство за живота, а не изкуство за себе си“ („Огнище“, г. I, кн. 2, стр. 111, 112). Смисълът на статията, а и други негови бележки показват ясно, че Емануил Попдимитров се обявява против символизма — за реализъм. Новото време изисква това. „Има вече — пише той — признаци за едно възраждане по всички линии на обществения и индивидуален живот“ (стр. 112). Мисълта тук е твърде обща, но затова пък

стиховете на автора са по-ясни и по-конкретни. Явно вдъхновен от Октомврийската революция, той написа през 1920 г. поемата „Русия“, в която възпява руския народ по маниера на Андрей Бели („Христос възкресе“) — все още със символистични похвати и религиозни образи, с много разсъждения, но и с нова вяра в бъдещето на света. Но тук той възславя направо и Октомврийската революция — пожара, който „мята“ тревоги и искри — и тия искри „възгарят в сърцето на влажния Лондон, в суетни Париж“. Съзнал нейното световно значение, той говори за нея и на друго място — в поемата си „Българския народ“ (1921): отбелязва се, че нашият народ е загледан в „северний странен пожар“ — намек за големите надежди, които Октомврийската революция възбуди у нас. Нещо повече: поетът вярва, че под нейно влияние и в нашата страна ще тръгнат „апостоли кървави“ да вестят свобода и братство.

В двете сборки — „Свободни стихове“ (1921) и „Знамена“ (1922), събрани после, заедно с други стихотворения, в книгата „Кораби“ (1923) — Емануил Попдимитров се явява в нов образ: поетът, който напуска символистичната откъснатост от обществото и се възвръща към народа, за да сподели неговата участ, готов дори да принесе живота си в жертва на барикадите („Съдба“). Стихотворения като „Съдба“ и „Чернозем“ (от стихосбирката „Кораби“) са манифестация, чрез поетично слово — на оня процес, който се беше извършил вече след Първата световна война в съзнанието на голяма част от българската интелигенция и нашите писатели — възвръщането към народа.

По-нататък в поезията си Емануил Попдимитров не може да се задържи на тая висота на социалното съзнание. По причини от обективен и субективен характер той направи редица отклонения от реализма и социалната поезия, дори връщане назад. Но че дълбоко в съзнанието си е таил отрицателно отношение към своята съвременност, показват богато изразените антифашистски настроения и реалистично-критическият патос в поемата му „В страната на розите“ (1939), засилени във второто издание от 1943 г. Свидетелство за това са и връзките му с дейците на нелегалната комунистическа организация през 1942—1943 г.

Трябва да забележим, че идейно влияние у нас Октомврийската революция упражни върху някои направо, още в началото, като избухване на революционните народни маси, които демонстрираха своята решаваща роля в историческото развитие, а върху други това влияние започна по-късно — чрез новата социалистическа литература и култура изобщо. Нашият читател — а това важи особено за писателя — познаваше добре словото на класическата руска литература, но пред него сега, в съветските книги, зазвуча нов руски език, езикът на Октомври — език, който вълнуваше с актуални, революционни настроения, който зовеше към борба, който импулсираше към действие. От страниците на съветските художествени произведения ни заговориха ония, които извършиха революцията, и ония, които осъществяваха новия свят на социализма. Съветската литература, изразила и възлътвила в образи идеите на Октомври, оказа възродително въздействие на мнозина писатели, между тях и такива, които бяха привърженици на модернистични течения, но които бяха чувствителни към обществените събития и търсеха постоянно нови пътища в изкуството.

Нов път за изкуството — и специално за литературата — търсеше особено настоятелно и смело Гео Милев. Той изживя идейно-творчески развой, който го прави една от най-интересните личности в българската литература. Отзивчив към всичко „ново“ в изкуството и литературата, той разпиля толкова възторзи пред много лъжливи кумири, докато намери истински новото. Той искаше искрено да разчисти старото в нашата култура, макар отначало да не виждаше де точно е ръждивото и остарялото. Но във всеки

случай разбутваше много вехтори. Критикуваше остро — с дързостта на новатора и с патоса на бореца. Той не се боеше да отрече днес това, от което вчера се бе възхищавал. Индивидуалист в своите философски възгледи, експресионист и символист в естетическите си схващания и в поетическата си практика на първите години след войната, той търсеше упорито нов път за творческа дейност и се развиваше непрекъснато към все по-прогресивни позиции. От 1919 до 1922 г. той редактира сп. „Везни“ (наречено така може би не без връзка с руското „Весы“). „Везни“ — според едно писмо на редактора до Людмил Стоянов — „ще бъде нещо като списание на българските модернисти, което ще ги рекламира чрез техните собствени съчинения“. И тук наистина се защитава „чистото изкуство“, защитават се символизмът и експресионизмът. Но през периода на „Везни“ се долавя и развитието на редактора. Острият дъх на живота започва скоро да се чувствува, напорът на събитията оказва своето въздействие. Влиянието на Октомврийската революция засяга и Гео Милев. Но, както се каза, това влияние иде чрез литературата. Във втората годишнина на „Везни“ той помества част от своя превод на поемата „Дванадесетте“ от Александър Блок, която издава изцяло и в отделна книга. А по случай смъртта на автора той публикува статия, която е показателна най-вече с това, че Гео Милев приема революцията. Той пише: „Русия, пр е в ъ р н а т а в с и м в о л, която пламти днес пред нас — страшна и буреносна, и с п а с и т е л н а“ (к. м.). Той върви решително към свързване с живота на народа. В едно „Възвание към българския писател“ той критикува остро тогавашната българска литература. Творчеството на писателя, казва той, е „само частен дневник“ на неговия ежедневен „егиотичен“ живот. Българският писател трябва да излезе от своя тесен личен свят и да погледне живота на обществото, на народа, на човечеството. Особено въздействие оказва на Гео Милев Владимир Маяковски със своя революционен патос и художествена сила. „Когато Маяковски издаде „150 000 000“ — съобщава Ламар — Гео беше наново вдъхновен. Колко новост нахлу в нашия к р ъ г!“

— „И умно, и хубаво! — Виж за Шалаяпина — тоя а н т и с о ц и а л е н елемент!“ (Гео Милев — Възпоменателен сборник, 1936, стр. 15). Това са думи на Гео Милев. Те показват, че отношението му към обществото е променено, той иска от човека на изкуството да дава израз на социални чувства.

Поезията на Маяковски го увлича. Той превежда голяма част от поемата му „Сто и петдесет милиона“ и други стихотворения и се влияе от него. След това, под въздействието на комунистическото движение и особено на Септемврийското въстание (1923) и неговото поражение, Гео Милев поема определено пътя на революцията, който го доведе до поемата „Септември“ (1924) — най-героичният жест на българската поезия в она момент. Жест, за който авторът заплащ с живота си, на другата година фашистите го убиха зверски (1925). В прогресивния развой на Гео Милев голяма роля изигра поезията на Маяковски, който за него е „може би най-големия руски поет, създаден през последните години от революцията. Поета на революцията“. („Кръщение с огън и дух“, революционна антология, 1923, стр. 59). Наистина Гео Милев дължи много за своя развой и на Верхарен, когото цени извънредно високо и го нарича свой учител. Верхарен и Маяковски, според него — това са двамата най-големи поети, възпявали в „най-пламенни и дръзки слова революцията“. Но няма съмнение, че в онова време, след Септемврийското въстание особено, много по-близък до сърцето му е съветският поет. И аз не мога да се въздържа от изкушението да цитирам възторжената характеристика, която той му дава в сп. „Пламък“: „Маяковски, поетът на руската революция, поетът на милионно-развълнуваната улица, открива и внася във всемирната лирика

нови тонове, каквито литературата не познава преди него; долавя и създава в поезията нещо ново: стихийният ритъм на безименната, раздвижена маса; създава нова поезия, ново изкуство: изкуство на динамика и ритъм. Това е едно ново завоевание в областта на литературата, една нова придобивка за човешката култура“ (г. 1, кн. 1, 1924, стр. 46). Не прозира ли в тая характеристика мисълта, че литературата, създадена от Октомврийската революция, съветската литература, в творчеството на Маяковски — „под влиянието на когото стои цялата днешна руска лирика“ — придобива значение на нов етап в развоя на световната литература? Гео Милев още в 1924 г. видя това нейно значение. Отблъсквайки клеветите на емигранти и реакционери, защитавайки новата социалистическа култура и изкуство, той писа: „Културният живот в Русия върви с един темп, който е невероятен за Западна Европа.“ „Днешното руско изкуство не умира, не запада, а — напротив — заедно с цялата руска култура се развива в един исполински ръст и ни дава огромни имена.“ И изрежда имената на Алексей Толстой, Маяковски, Еренбург, Есенин, Майерхолд и други представители на всички изкуства („Пламък“, I, кн. 3, стр. 96).

Така, след много тревожни търсения, намери своя път в революционната социалистическа литература Гео Милев. Разбира се, той влезе в нея със свой особен стил, с особени черти на своя творчески метод, които носят печата на дотогавашните му търсения. За всички е очевидно, че в „Септември“ има редица остатъци от експресионизъм. И то не само като стилкови похвати, а и в избображението на човека и явленията. Явни следи на експресионизъм има и в „Грозни прози“, „Ад“ и „Ден на гнева“ — т. е. във всички ония вехи, които отбелязват пътя му към революционната идеология на пролетариата и към идейно-естетическите позиции на социалистическата поезия. Но няма никакво съмнение, че поетическите средства, творческите похвати, изобщо стилът на „Септември“ е в пълна хармония с идейно-емоционалния патос на поемата. Тоя стил на експресия, на неочаквани вътрешни връзки между явленията е стил на авторското виждане, израз на неговия неспокоен, избухлив темперамент, на постоянното творческо напрежение на неговата природа. Гео Милев смяташе, че ритъмът е, който съединява съдържанието и формата в художественото произведение. В „Ад“, „Ден на гнева“ и „Септември“ е явен стремежът на автора да придаде чрез ритъма по-внушителна изразителност на чувствата и мислите. Освобождавайки се от деформиращите действителността крайности на експресионизма, той е възприел редица негови похвати, които свърза с истинско ново революционно съдържание и така ги обнови. Тук имаме не само преодоляване на нещо, но и н а с л е д я в а н е, у с в о я в а н е на известни черти на експресионизма. Нещо, което създава оригинална творчески образ на поета.

Съратник на Гео Милев в неговия период на модернист беше Людмил Стоянов, виден символист, който дълго време след войната продължаваше да се бори против реализма. Но и по неговото съзнание следвоенното време беше ударило сериозно. Смутен в своята тогавашна естетическа вяра, той потърси нов път в някакво изкуство, наречено от него „неоромантизъм“, което по своята същина не беше нищо друго освен старият символизъм. Едва след жестокото потушаване на Септемврийското въстание неговата гражданска и художническа съвест беше дълбоко разтревожена. Той започна постепенно да се ориентира към реализъм и социална поезия, освобождавайки се от старите си индивидуалистически и символистични разбирания. За това освобождаване има повече и по-ясни белези след 1926 г., макар че и след това известно време противоречията в творчеството му, и особено в статиите му, продължават. Най-силен фактор за неговото прогресивно развитие се оказа запознаването му със съветската култура и литература, под чието влияние Людмил Стоянов

заства твърдо върху позициите на реализма и революционната идеология. Той намира своя нов път, което е особено ясно в повестта „Холера“ (1935) и стихосбирката „Земен живот“ (1939). Приобщи се към писателите социалистически реалисти.

Тук би трябвало да се изтъкне, че под благотворното влияние на съветската поезия изпадна и такъв поет като Ламар, който дълго време живееше с идеите на анархизма. Под въздействието на българския фолклор, на българската народна реч, от една страна, и на Есенин и Маяковски, от друга, той се оформи като поет с рязко индивидуализиран, самобитен образ.

Христо Ясенов, Гео Милев, Людмил Стоянов — това са поети, които изживяват противоречиво развитие и под влияние на Октомврийската революция излязоха на нов път. Те дойдоха от откъдния бряг, брега на индивидуализма, при народа и утвърдиха в статии или възпяха в стихове революцията.

Но най-въдъхновеният у нас поет на Октомврийската революция е Христо Смирненски — първият от българските млади поети, чийто революционен мироглед се изгражда под нейното въздействие. Той израства като поет в условията на войната и в атмосферата, създадена от борбите — говорено от гледището на световната история — за осъществяване на социализма. Високо талантлив, с буйно творческо въображение, с проникновена мисъл, със разрително чувство и будна социална съвест, Смирненски още в началото, преди да разбира голямото предназначение на изкуството, обръща поглед към народа, към масата на онеправданите. Тая връзка с живота, тоя интерес към актуалното в обществената действителност, тоя поглед към народа — всичко това си остава характерно за него от началото на литературната му дейност до края на дните му. Събитията през време на Първата световна война, жертвите и разрушенията на фронта, тежкия живот на народа в страната, грабежите на спекулантите и държавните органи — цялата тая сложна и жестока действителност изостря тънката наблюдателност на поета, тревожи и обогатява неговата мисъл и му разкрива отношенията между класите, противоречията на интересите в обществото. Той започва да се вижда все по-критично в живота и да го изобразява в своите хумористични фейлетони и стихотворения както и в лириката си в отрицателно осветление. Изработва си метод на реалист или по-точно на критически реалист. Като поет той се развива бързо, израства духовно в късо време. Критичното, отрицателното отношение към буржоазното общество става все по-последователно, надделява и взема връх. И тук именно идва на помощ Октомврийската революция. Искрите на ново съзнание, които пръска тя, обгарят и душата на Смирненски. Още когато става февруарската революция в Русия, той — макар че не разбира нейния смисъл — долавя, че тя носи нещо ново, но критикува Керенски за неговата политика на война. Още преди да стане комунист, в стихотворението си „От великото до смешното“ (1918), като избличава виновниците за войната, които бягат от народното проклятие, той напомня, че някъде далеч се трошат окови и бодри воини се редят „под светли и нови девизи, зоващи за мирна борба“. Тия бодри воини са бойците, които бяха извършили Великата октомврийска социалистическа революция. От 1920 г., когато се оформя като революционен пролетарски поет, Смирненски възпява с особено въдъхновение работническата класа в моменти на въстание. Централен и най-любим образ на неговата поезия е борецът-революционер. Поет на най-големите идеи на епохата, певец на комунистическата партия, Смирненски обръна възторжен поглед към ония, които се бореа за осъществяването на социализма. Октомврийската революция в неговото творчество стана основен обект, възпят с неповторима сила, с изключителен размах и в грандиозни образи. За тея той — възторженият лирик на революцията — търси най-силни и огнени изрази, за да предаде своите чув-

ства на удивление, възхищение и солидарност — чувства и на нашия народ, и на цялото напредничащо човечество. Москва, столицата на революцията, събира възторга на народите от цял свят и сочи пътя напред, към бъдещето. Тя е „бронзова тръба“, която зове към разрушаване на робството, тя праща „огнен зов“ на всички трудещи се, тя е „звезда на нови времена“. С нарочен умисъл — да подчертае хуманизма на съветското общество — поетът я нарича още „вулкан от пламнали души“ и „остров от сърца“. Руският народ за него е ту нов Прометей, ту „северен Спартак“, чийто меч е „мълнии свирепи“ а слънцето е негов щит.

Неговата поезия е първата в света може би голяма лирика за Октомврийската революция. Защото Маяковски възпя руската революция в лирико-епическа поема, а Смирненски я възслави в мощна лирика.

Положителният герой у Смирненски е работникът, градският пролетарий, съзнателен борец за социалистически строй. В пролетарската поезия, чийто представител дотогава беше Полянов, авторът на „Да бъде ден!“ внесе по-пълното изображение на човека, проникновението в неговата душа, пластичния рисунок на неговия образ, посочи с колоритни описания обстоятелствата на неговия живот — и я издигна до равнището на най-високите постижения на българската поезия. Но най-важното, което внесе той в пролетарската поезия и в българската литература изобщо, е новият творчески метод. Смирненски е първият представител на социалистическия реализъм в българската литература. Речем ли да уточним условията, които направиха възможно това, трябва да кажем: революционният подем на масите у нас, завладени от комунистическите идеи, идейното влияние на Октомврийската революция, въздействието на започналото да се изгражда социалистическо общество в Съветска Русия, влиянието на младата съветска литература, по-точно на Максим Горки — ето условията, които помогнаха на Смирненски, наследил най-прогресивните традиции от нашата класика, да стане — със своя голям талант, разбира се, — основоположник на социалистическия реализъм в българската литература. Той създаде едно в исторически смисъл новаторско изкуство у нас. Изкуството на социалистическата революция, която беше вече подела своя победоносен марш.

И с това беше посочен новият път, по който продължи да се развива понататък революционната българска литература. По тоя път, прокаран от Смирненски, тръгнаха, общо взето, в средата на 20-те години, сътрудниците на списание „Нов път“ Асен Разцветников (с „Жертвени клади“), Ангел Каралийчев (с лиричните прози в „Ръж“) и Никола Фурнаджиев със своята новаторска лирика, в която искаше да отрази „грандиозния ритъм“ на епохата, започнала след Октомврийската революция. Тия поети, заедно с Гео Милев, са известни като видни представители на септемврийската литература — литературата, пресъздава атмосферата на Септемврийското въстание от 1923 г. и неговото поражение.

По пътя на Смирненски през втората половина на 20-те години определено тръгна пролетарската революционна литература, чийто предни представители бяха Христо Радевски в поезията и Георги Караславов в прозата.

На творчеството на всички тия поети няма да се спирам. Няма да проследявам и по-нататъшния развой на революционната литература у нас, тъй като моята задача тук е да изтъкна само от правната точка на развитието по новия път, стимулиран от Октомврийската революция.

Но не мога да не се спра още на един въпрос, в който въздействието на Октомврийската революция и на съветската литература има решаващо значение. Въпросът за изображението на масите, за тяхната роля като основен фактор в историята и за отношението между народа и отделната личност.

Тоя въпрос става централен както за социалистическо-реалистическата, така и за демократичната българската литература между двете световни войни.

Проблемата за изображението на народа и за отношението между народ и личност е поставена отдавна в българската литература. За нея има подсъказване още у Ботев и Зах. Стоянов. Иван Вазов я поставя в пиесите си „Ивайло“ и „Престолът“ правилно, но не я довежда докрай, не я разрешава. Съдбата на народа е интересувала мнозина наши писатели, които са съчувствували искрено на страданията му и са се прекланяли пред неговите нравствени добродетели. Епохата след Октомврийската революция и след Първата световна война обърна настойчиво вниманието на писателите към ролята на народа в историята. Стана съвършено ясно това, което марксизмът отдавна твърдеше: че истинският творец на историята са народните маси, без да се отрича, разбира се, и значителната роля, която играят големите личности. За това, че народните маси изпълнаха като основен обект за творческото внимание на писателите, е показателен случаят с Николай Райнов — индивидуалист, който започва творческата си дейност със затворени очи за своята съвременност, увлечен от екзотиката на Изтока, от теософията, изобщо от мистиката. Общо взето, той беше модернист, близък до символистите. В 1912 г. излезе неговата книга „Богомилски легенди“, в която нямаше нищо за социалното учение на богомилите и нищо съществено изобщо за тях. Затова пък много от нейните страници бяха пропити от проповед на един жесток нищоеански индивидуализъм. Но в 1918 г. Райнов издаде две повести — „Книга за царете“. В тия повести богомилите са обрисувани като истински представители на народа, като борци против социалното неравенство, против крепостническия строй. Изобщо богомилството тук правилно е представено като народно социално антифеодално движение. „А знайно бе още — пише авторът, — че богомилите дигат глава срещу царска и болярска власт, искат да се отнеме земята от владичи, патриарх и велможи, та да се раздаде на народа — и на волност да се пуснат крепостниците.“ Когато четем тия, съвсем нови у Райнов мисли, у нас не остава никакво съмнение, че тук е отразено влиянието на Октомврийската революция — тя е навела вниманието на автора към народа и неговите социални тежнения, макар той никъде това да не е признал изрично. (Но по-късно той беше антифашист, а след 9 септември 1944 г. стана член на комунистическата партия.)

Заживял с революционния подвиг на руските работници и селяни, свидетел на масовите манифестации и демонстрации у нас, Смирненски пръв в нашата поезия с висока художественост възплъти принципите на колективизма, изрази в поетични образи схващането за народа като творец на историята и съзнанието на поета като част, слята идейно, емоционално, нравствено с едно велико народно цяло. И още: внесе социалното, класовото разграничение: личността на поета се слива с милионите трудещи се, социално онеправдани хора.

В белетристиката особено успешно, в забележителни художествени образи, проблемата за изображението на народа в нов дух е разрешена в историческия роман „Ден последен, ден господен“ (1931—1934) на Стоян Загорчинов, един от демокра тичните, прогресивните писатели. В тая романова трилогия основен герой е народът, представен от Момчил и неговата хусарска дружина — борци против крепостническия строй, вдъхновени от идеята за ново „царство без цар, без боляри и без отроци“, за общество на социална справедливост и свобода. Мисълта за роман, който ще обрисова падането на България под турско робство, е дошла на автора още преди войните, но той не е могъл да намери герой, не е знаел още как да постави основната проблема. Трябвало да минат десет години, за да открие своя главен герой — борец за социална справедли-

вост. Той го откри в светлината на Октомврийската революция — след като имаше нейния пример и такива събития у нас като „смазването на земеделското движение“ и ръководеното от комунистическата партия Септемврийско въстание. „Аз признавам — пише той, — че без въздействието на събитията в Русия — нарастването на комунистическото движение там и после у нас, отразени талантливо в литературата, много неща в моя роман щяха да звучат другояче“ („Съветската литература в България, 1918—1944“, т. II, 1964, стр. 96). Очевидно, въздействието е дошло и по литературен път — авторът е познавал много съветски исторически романи, които са му дали образци за новото художествено третиране на образа на народа и неговите водачи. И започва да пише романа си едва в 1927 г.

Така идеите на Октомврийската революция — пряко или чрез съветската литература — осветлиха нови пътища за изображение на човека и света. И това новаторско въздействие засяга не само писатели-комунисти, не само ония, които след мъчителни търсения намериха новото в революционната социалистическа литература, но и демократични писатели. Между съветската литература, възплътила в художествени образи идеите на Октомври, и българската прогресивна литература — комунистическа и демократична — се установиха трайни и плодотворни връзки, които продължават и до днес. Полувековният юбилей на Октомврийската революция е и наш велик празник.